

НОВА ПРАЦЯ З ТЕОРІЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

(Рец. на кн.: Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія / І. Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.)

У сучасному науковому співтоваристві посилився інтерес до термінології, про що свідчить поява термінологічних словників з теорії та методології історичної науки¹.

Вихід книги з теорії української історіографії І.І. Колесник привернув значну увагу наукового співтовариства, про що, зокрема, свідчить і надрукована в такому поважному часописі, як «Український історичний журнал» рецензія відомого фахівця Я. С. Калакури².

Сама назва книги засвідчує, що Автор розглядає історіографію з точки зору історії понять (концептуальної історії), тобто як історію понятійно-термінологічного апарату історичної науки. Фактично даною проблематикою Ірина Іванівна успішно займається чималий час й певним підсумком цієї масштабної роботи є її численні статті та рецензована нами монографія «Українська історіографія: концептуальна історія».

У вступі показано роль й місце термінологічного апарату в системі науки. Широко використовуючи надбання зарубіжної гуманітаристики, Автор наголошує в той же час, що універсалізація термінології, «інтелектуалізація мови взагалі» не означає відмови від «індивідуалізації мови та мовних засобів самопрезентації історика» зокрема (С. 5). Сама ж дослідниця постійно пропонує теоретичні новели читачам.

В монографії проаналізовано 35 базових історіографічних понять. Критеріями для їх відбору слугують п'ять чинників: 1) усталеність у структурах професійної свідомості; 2) поширення, частота вживання; 3) ступінь абстрагування; 4) фактор інновацій; семантичний статус поняття як одиниці знання (С. 29).

Наводячи загальновідому класифікацію наукових понять за ступенем узагальнення (базові, абстрактні, конкретні) І.І. Колес-

ник дотримується більш прийнятного поділу історичних понять на загальноісторичні, конкретно-історичні, рефлексивні (С. 7–8). Переважна частина наведених І.І. Колесник концептів містить стислий історіографічний огляд. Історія появи та розвитку того чи іншого терміну ще більше переконує читачів у складності та невирішеності поставлених питань.

Безперечною заслугою Автора, на нашу думку, є широке і вдале застосування термінів суміжних соціогуманітарних дисциплін. Слід відзначити зокрема активне використання сучасної термінології, якою послуговуються здебільшого літературознавці. І.І. Колесник зазначає постійне оновлення й поповнення мови історії науки (С. 4). Початок «революції понять» в українській гуманітаристиці 1990-х років вона характеризує як «процеси витіснення й заміни марксистської термінології націоналістичною [друкарська помилка?, бо на сторінці 31 подібний текст зі словом «національно» замість «націоналістичною» – Б. О.] лексикою, відміченою численними архаїзмами, полонізмами та діалектизмами, законсервованими у середовищі української зарубіжної діаспори» (С. 5).

І.І. Колесник вірно тлумачить концепт «революція понять» як репродукцію нових ідей-концептів, реактуалізацію відомих та ресемантизацію старих понять (С. 5). Однак, дискусійним виглядає твердження Ірини Іванівни про безнадійну застарілість «традиційної історії ідей» (С. 7). Вважаю дану оцінку занадто категоричною.

Монографія має чітку, логічну структуру. Дослідження умовно поділено на декілька частин. Терміни-концепти згруповані за міждисциплінарним принципом на п'ять блоків: 1) суто історіографічні поняття; 2) категорії наукознавства, філософії та соціології науки; 3) культурологічні концепти; 4) «лексеми, концепти, конструкції постмодернізму»; 5) загальні категорії сучасної соціогуманітаристики (С. 29).

У першій частині дослідження детально розглянуто такі важливі категорії «традиційного поняттєво-термінологічного апарату», як «українська історіографія», «історіографічна концепція», «історіографічна ситуація», «історіографічне джерело», «історіографічний процес», «історіографічний факт», «історіографічна модель», «історіографічний метод» (С. 33–83).

Повністю підтримуємо положення І.І. Колесник про історіографію як ядро історичної науки, її рефлексивну складову, форму самосвідомості науки. При цьому «терміносистему історіографії» вона цілком слушно поділяє на три сегменти: історичні поняття, історіографічні концепти, теоретичні категорії (С. 24).

Вдалим, на наше переконання, є уточнення функцій історіографії. Першою функцією І.І. Колесник називає «функцію категоризації знання, концептуалізації нових слів-понять» (С. 25). Ідеться також про запозичення «понять з різних сфер знання», що сприяє інтеграції наук. Міждисциплінарний простір характеризується як джерело зберігання, збагачення, трансферу понять (С. 25). Далі Автор зазначає, що «історіографія виконує функцію стандартизації та унормування мови історичної науки й власної терміносистеми» (С. 25). Водночас фіксуються конструктивна та адаптивна функції історіографії. (С. 25).

Наступний тематичний блок містить ґрунтовний аналіз загальних наукознавчих понять: «образ науки», «наукова революція», «рефлексія», «стереотип», «стиль наукового мислення», «школи в (українській) історіографії» (С. 84–173).

Концепт «наукова школа» зокрема на матеріалах української історіографії дістав доволі значну розробку у сучасній літературі. І.І. Колесник слушно критикує ряд дослідників за фактичне ототожнення понять: наукова школа, напрям, течія (С. 153–157). Дійсно, два останні терміни є більш широкими у часовому, географічному та персональному вимірах, ніж перший. Якщо для категорії «наукова школа» головною є дидактична складова, тобто наявність ланки учитель-учні, то представників одного напрямку об'єднують більш широкі підстави, зокрема теоретико-методологічні настанови. Засновник школи передає певні наукові принципи та ідеї своїм учням (у кращому випадку ще й учням своїх учнів). Тому теоретико-методологічний інструментарій представників однієї школи вужчий, ніж представників певного напрямку. Термін «течія», за нашими спостереженнями, менше використовується дослідниками, ніж вузько трактований «напрямок», хоча й обидві категорії є близькими.

У контексті дихотомії «школа/напрямок» І.І. Колесник пропонує дещо інший підхід, розуміючи наукову школу передовсім як мережу. Такий погляд на «школи в історіографії» дозволяє по-іншому подивитись на цей феномен в історії науки. Мережева теорія враховує не лише вертикальні зв'язки (загальноприйняте розуміння наукової школи через призму вчитель-учні). Водночас вона наголошує на «горизонтальних комунікаціях» та «структурному суперництві у формах співпраці, конфлікту, корпоративної конкуренції, інтелектуальної боротьби за першість між генераціями, або у середині генерації в межах школи, інтелектуальних груп, центрів, об'єднань» (С. 165).

Наступний блок, цікавий через те, що містить новітні роздуми Автора про такі важливі культурологічні категорії, як «двокультурність», «ідентичність», «інтелектуал», «історична свідомість», «ментальність» (С. 174–267). Поняття «двокультурність», «подвійна ідентичність» залишаються, на наш погляд, не повністю усталеними у науковій літературі. І.І. Колесник відносить «остаточну легітимацію української двокультурності» до середини XVII–XVIII ст., а формування подвійної ідентичності українців – до XIX ст. (С. 184–189). Отже, визнаються регіональні відмінності «духовно-інтелектуального життя українців» підросійських та підавстрійських українських земель (С. 189 та ін.), а сама ідентичність подається як багатогранне та динамічне явище, що не зводиться до «етнорелігійної свідомості» (С. 180 та ін.).

У заключних розділах монографії аналізуються основні концепти постмодернізму («гранд-нарратив», «дискурс», «нарративна філософія історії», «нелінійне письмо» тощо) (С. 268–366) та неораціоналізму («інтелектуальне співтовариство», «мережева модель науки», «ментальне картографування», «історична пам'ять», «поворот до матеріального») (С. 367–533).

Частину нових ідей І.І. Колесник апробувала на теоретичних семінарах в Інституті історії України НАН України та Астаських читаннях у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна. Щорічні теоретичні семінари в Інституті історії України НАНУ були присвячені обговоренню таких важливих теоретико-методологічних проблем, як «історіографічна культура», «стиль мислення», «гранд-нарратив», «інтелек-

туальне співтовариство», «мережева модель науки», «ментальне картографування», «поворот до матеріального» тощо. Матеріали учасників теоретичних семінарів у Києві здебільшого надруковані в альманасі «Ейдос», Астахівських читань – у «Харківському історіографічному збірнику». Журнальні статті, а особливо виступи Ірини Іванівни на зазначених зібраннях сприяють поширенню у науковому співтоваристві новітніх ідей-концептів та методів дослідження.

Аналіз та порівняння окремих розділів книги засвідчують еволюцію її автора як інтелектуального лідера від ідей модернізму до принципів сучасної постнекласичної науки. Вихід даної книги означає, що українська історіографія вийшла на концептуально новий рівень свого розвитку. Безумовно, нове дослідження І.І. Колесник сприятиме подальшому оновленню категоріального апарату вітчизняної історіографії.

Книга І.І. Колесник стане у нагоді не лише фахівцям, але й широкому колу осіб, які цікавляться українською історичною наукою, її теорією та історією. Доцільним і корисним було би видання даної книги іншими мовами, що, може позитивно вплинути на подальше підвищення ролі української історіографії у середовищі національних історіографій.

Видання важливе і з огляду підготовки нових спеціалістів зі спеціальностей «історія», «культурологія», «філософія» та ін. На жаль, наклад книг невеликий (всього 200 прим.). Між тим це видання бажано було б направити до бібліотек усіх вищих навчальних закладів, де ведеться підготовка фахівців з соціогуманітарних наук.

¹ Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. – К.: Вища школа, 2002. – 439 с.; Історіографічний словник: навч. посіб. для студентів історичних факультетів університетів / С.І. Посохов та ін. — Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – 320 с.; Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь. – М.: Аквилон, 2014. – 566 с.

² Калакура Я.С. Рецензія // Український історичний журнал. – 2014. – № 1. – С. 206 – 213. – Рец. на кн.: Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія / І. Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.